

ПОЉОПРИВРЕДА И ШУМАРСТВО

ОРГАН САВЕЗА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ИНЖЕЊЕРА И ТЕХНИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ,
САВЕЗА ШУМАРСКИХ ИНЖЕЊЕРА И ТЕХНИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ И САВЕЗА
ВЕТЕРИНАРА И ВЕТЕРИНАРСКИХ ТЕХНИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

ГОДИНА XIV

ТИТОГРАД, 1968.

БРОЈ I

Инг. Војислав Мијушковић
Мр Жарко Калезић
Привредна комора СР Црне Горе

Неки аспекти даљег унапређивања пољопривреде у Црној Гори

Пољопривредну производњу Црне Горе карактерише, углавном, релативно низак степен примјене агротехничких и зоотехничких мјера, што не дјелује повољно на њену производност, структуру и робност. Овакво стање последица је низа фактора, међу којима су карактеристични:

— релативно мале ораничне површине, које у пољопривредним површинама заузимају свега 11,6%;

— претежан дио пољопривредних површина (углавном планинске ливаде и пашњаци) налазе се у сјеверном брдско-планинском подручју Црне Горе, гдје се испољава неповољно дјеловање климатских фактора, као и знатна, услед нагиба терена, ограниченост примјене механизоване обраде земљишта;

— још непотпуна оспособљеност равничарских земљишта у јужном дијелу Републике, у првом реду због недовршених мелiorационих захвата, за заснивање интензивне пољопривредне производње;

— уситњеност земљишног посједа индивидуалног сектора;

— у сточарској производњи углавном заступљеност нископродуктивних домаћих раса, чији квалитет производа (месо и вуна) не одговара захтјевима савременог тржишта, што заслужује посебну пажњу јер сточарство у укупној пољопривредној производњи има водеће мјесто, поготово у брдско-планинском подручју;

— Мало учешће друштvenог сектора (око 5%) у укупним пољопривредним производним капацитетима, који због своје уситњености, неразвијене материјалне и техничке базе, није био у стању да обезбиједи неки значајнији утицај на интензивирање пољопривредне производње индивидуалног сектора.

Инвестиције у пољопривреду Црне Горе у досадашњем периоду биле су доста ограничене. Оне су износиле свега око 3% укупних годишњих улагања у привреду. У политици инвестирања из републичких извора предност је давана индустрији, саобраћају и туризму, јер су се и те привредне области налазиле на ниском степену развијености. С друге стране, чињеница је да није постојао одређен број крупних организација са разрађеним програмом развоја које би могле бити носиоци инвестиционих средстава. Међутим, средства која су на нивоу Федерације била одређена за пољопривреду требало је уложити у производњу основних роба (пшеница, кукуруз, месо и млијeko) које су значајне или са становишта смањења њихова увоза (пшеница) или, пак, повећања извоза (кукуруз и месо). Пошто је равничарско подручје Југославије нудило боље услове за овакву производњу, инвестициона средства претежно су се тамо и реализовала. Стога су брдско-планинско па и медитеранско подручје, с обзиром на услове и структуру производње дошли у други план, а како су ова подручја у Црној Гори доминантна, у односу на постављене критерије нијесу могла добити друкчији третман.

У вези са улагањима у пољопривреду наше Републике треба истаћи и то да је претежан дио средстава утрошен у такве објекте, који су у садашњим условима и захтјевима интензивне производње нефункционални или не испуњавају услове оптималне величине — серије. Истина, у новије вријеме створени су услови за концентracију инвестиција у оне организације и објекте који обезбјеђују задовољавајући рентабилитет.

Значај пољопривредне производње у привреди Црне Горе

О мјесту, улози и значају пољопривредне производње у привредном развоју Црне Горе постоје различита мишљења. Многа од њих полазе од тога да на нашем подручју не постоје неки значајнији земљишни капацитети на којима би се могла развити одређена крупна производња, да се из садашњег стања привреде наше Републике најбрже можемо издигнути убрзаним развојем индустрије. У основи овакво становиште је исправно и непобитно, што је у досадашњој политици било одлучујуће при одређивању концепције развоја привреде у Црној Гори. Уз ово треба додати и јединствено гледиште о потреби изградње објеката инфраструктуре и туристичке привреде.

Међутим, треба указати на неке моменте које би требало имати у виду при третману појединих области и грана ради склад-

нијег развјатка цјелокупне привреде. Полазећи са тог становишта, пољопривреда има врло значајно мјесто. Мјерама привредне реформе пољопривреда у Југославији добила је повољнији положај, те су на тај начин створени услови за њено брже унапређивање. Исто тако, на нашем подручју је дошло до побољшања општих услова за даље унапређивање и пораст пољопривредне производње. На овом мјесту ћемо се задржати на неким посебностима које имају шири друштвено-економски значај.

У вези са оцјеном стања производних пољопривредних капацитета треба имати у виду три битна момента: њихову величину, интензитет искоришћавања и могућност повећавања. Чини нам се да је у овом тренутку најважније сагледати степен интензивности њихове експлоатације у зависности од садашње изграђености и заокружености јер ћемо на тај начин најбоље бити у стању да оцијенимо димензије и потребу њихова повећања, чиме се уједно утврђују елементи за доношење оцјене значаја пољопривредне производње у цјелокупном привредном развјатку Црне Горе. Да су те могућности знатне, најбоље би нам показало поређење између производње која се сада постиже (а која је испод југословенских просјека) и оне која би се постигла када би ови до краја били изграђени и заокружени.

Но и поред тога, пољопривредна производња учествује у укупном друштвеном производу Црне Горе 22,2% (1967. године), што значи да у привреди Републике представља важну компоненту.

На другој страни, висок проценат пољопривредног становништва (око 50%) са просјечно ниским дохотком по глави становника, депресивно утиче и на просјечан национални доходак у Црној Гори, што изазива и друге негативне посљедице. Активирањем индивидуалног пољопривредног произвођача у правцу повећавања производње овог сектора, имајући при томе у виду тренутно мале могућности његова укључивања у друге дјелатности, представља врло важно питање, јер се у вези с тим отвара низ питања која се морају сагледати и рјешавати.

Истакнути momenti упућују на то да третману пољопривредне производње у нашем подручју треба другачије прилазити јер су се и услови у доброј мјери измијенили.

Инвестициона политика

Досадашња ограничена улагања у пољопривреду успоравала су њено унапређивање. Међутим, сада су углавном створене основне претпоставке за већа улагања а тиме и њен нормалнији и бржи развој, и то из следећих разлога:

— интеграцијом је започето окрупњавање пољопривредних организација, и, као посљедицу тога, сада имамо одређен број

оспособљених носилаца унапређивања производње на савременим основама привређивања;

— постојеће компаративне предности у првом реду медитеранског подручја постају интересантније за производњу оних роба које се у структури југословенске пољопривредне производње све више траже, било на домаћем или, пак, иностраном тржишту;

— досада изграђена инфраструктура и перспектива њене даље градње стварају повољније услове за кретање одређених роба и ван граница локалног тржишта;

— дефицит између садашње производње и потрошње пољопривредно-прехранбених производа на овом подручју, све веће потребе туризма, прехранбене и дуванске индустрије повећавају пропульзивну моћ локалној производњи.

То су основни моменти који су одлучујући за повећано инвестирање од стране банака и привредних организација са других подручја. Ради тога је и настао нагли скок у износу средстава предвиђених за инвестирање у пољопривреду ове и наредних година (индекс 1968/67. 343,4^{0/0}). Судаћи према садашњој ситуацији, износ потребних инвестиционих средстава неће и даље бити једна од основних сметњи развоја пољопривредне производње. Сада се у свој оштрини поставља питање пласмана инвестиција у ону производњу која ће обезбиједити максималне економске ефекте.

Која је то производња, оvdје је тешко ближе утврдити. Међутим, треба истаћи неке основне елементе који би могли да послуже при утврђивању критерија инвестиционе потрошње. Наиме, треба поћи од два основна податка:

а) досадашња инвестициона улагања у пољопривреду Црне Горе по јединици капацитета, углавном из објективних разлога, била су изнад југословенских просјека. То углавном можемо очекивати и у наредном периоду. На тај начин наш произвођач мора да рачуна са просјечно већим фиксним трошковима, што се, јасно, осјећа на укупним трошковима;

б) даљом изградњом инфраструктуре повећане су могућности локалног тржишта у пласирању и оних роба које су произведене на другим подручјима, а чији су трошкови производње нижи. То значи мора се рачунати на потребан степен конкурентске способности произведених роба у оваквим производним условима.

Како онда да се утврди оптимална структура производње и, у зависности са тим, инвестициона изградња? Овом приликом могли бисмо се опредијелити само за два основна критерија:

а) оријентисати се на ону производњу која има компаративне предности. Под овим за пољопривреду Црне Горе подразумевамо у медитеранском подручју еколошке услове а у брдско-планинском крмну базу. Полазећи од овог критерија, могли бисмо

извести закључак да у средоземном подручју приоритетна производња треба да буде рано, касно или зимско поврће, воће, грожђе и дуван, а у брдско-планинском месо на принципу пашњачког това.

б) другу групу чинили би они производи који би могли да искористе оне предности које им пружа близина локалног тржишта. Ту бисмо могли да убројимо: млијеко (прерађевине од млијека), месо и јаја.

Ови би критерији, иако упрошћено приказани, могли да послуже као оријентација при одређивању за специјализовану производњу. Јасно да ниједна производња, макар била: са компаративним предностима, уколико није интензивна и не обезбеђује максимални доходак по јединици производног капацитета, не би била прихватљива са становишта рационално инвестиционе политике. Мислимо да је важно истаћи да је, због оних момената о којима смо већ говорили, у нашим производним условима (поготово у медитеранском подручју) посебно значајно остварење максималног дохотка по једном хектару земљишне површине, што значи у базичној производњи.

Правци развоја по подручјима

Претходна излагања имала су за циљ да укратко илуструју стање и структуру пољопривредне производње са освртом на досадашњи развојни пут и њен значај у склопу цјелокупне привреде, како би се на основу тих чињеница лакше и сигурније одредили правци, методи и мјере њеног даљег развоја и унапређивања. Међутим, сложеност проблематике, разнородност технологије у низу производних грана, велика разлика еколошких услова производње, приватно и друштвено власништво над средствима за производњу, степен екстензивности капацитета и низак ниво просвјешћености произвођача, као и знатне потенцијалне могућности у неискоришћеним природним изворима, стварају потешкоћу при формулисању праваца развоја ове привредне области, помоћу синтетизованих ставова обједињених у сродне технолошке и економске цјелине, које би требало да се односе истовремено на више пољопривредних грана и шира производна подручја. Прихватајући овакву методологију, пошло се од претпоставке да би се у глобалној пројекцији запажања и предлога могло поћи од еколошке диференцијације, узимајући при томе два доминантна подручја брдско-планинско и медитеранско, као видно изражена у нас по условима, структури, карактеру и обиму производње, а дијелом и по начину газдовања и ефекту економије. Осим тога, узети су у посебан третман обраде привредни субјекти — пољопривредне организације, као главни носиоци цјелокупне политике унапређивања производње, односно обрада пројекције њихове функције на реализацији основних друштвено-економских циље-

ва у овој области привреде. Дијелом су дотакнути неки видови аграрне политике у односу на статус, третман и развитак индивидуалног сектора пољопривреде, гледаног кроз савремена друштвено-економска кретања.

а) Унапређивање производње брдско-планинског подручја

С обзиром на обим производних капацитета овог подручја, који су претежно у индивидуалном власништву, и на чињеницу да су еколошки услови и неизграђена инфраструктура, поред осталог, дијелом сметња заснивања интензивне производње, што у одређивању правца развоја и економије газдовања представља врло сложен и специфичан проблем, чије ријешење зависи од низа предуслова које треба синхронизовано, а добрим дијелом и дугорочније рјешавати, нарочито у домену унапређивања сточарске производње. Раније обрађене студије за поједина подручја (Сињајевина, Дурмиторски масив, Крновска зараван и др.) углавном су предвиђале одговарајућа технолошка рјешења, која су чак у мањим захватима и кроз практичну примјену дала за повољне резултате. Међутим, и при овим околностима изостали су већи подухвати, због недостатка добро смишљених акција, које би пратила одговарајућа улагања и носиоци производње оспособљени и дорасли успјешном рјешавању овакве сложене и специфичне проблематике. Међутим, чињеница је да су задруге на овом подручју углавном располагале безначајним сопственим производним капацитетима, слабом техничком опремом и неповољном кадровском структуром, а што је, у крајњој линији, и представљало значајну сметњу у предузимању ширих захвата.

Из ових кратких напомена може се доћи до закључка да постојеће стање производње на брдско-планинском подручју наше Републике произилази из низа неповољних компонената, што значи да се не би могла наћи технолошки и економски оправдана рјешења која би могла дати и повољне резултате.

Позната је чињеница, темељена на свим досада обрађеним студијама и експертизама, као и кроз праксу довољно провјереним резултатима, да се унапређивање производње висејског подручја, које је у нашим условима по капацитетима доминантно, може успјешно ријешити у домену рационалног планинског газдовања (сточарство, производња крмне базе), првенствено путем интензивирања производње у базном подручју. Зависно од конкретних прилика, базин рејон обухвата сва прибрежна подручја на којима се може заснивати интензивнија производња крмне базе, укључујући првенствено ону на ораничним површинама, а дијелом овдје се може рачунати и на дио равничарског подручја, чија би се производња приоритетно подредила потребама интензивирања производње брдско-планинског подручја. Не залазећи

у потанкости технолошких и организационих рјешења, која су углавном позната, оматрамо да се у полазној акцији треба оријентисати у првом реду на захватање најприкладнијих комплекса у појединим подручјима, уз досљедну примјену савремене технологије као предуслова за економски оправдано извођење акције. За реализовање оваквог програма, чији би носиоци првенствено биле пољопривредне организације, уз сарадњу непосредних произвођача као власника земљишних површина, и помоћ друштвених фактора дотичног подручја, који би регулативним мјерама (тамо гдје се за тим укаже потреба) омогућили улаз у посјед, као основни предуслов за организовање производње, полази се, између осталог, и од претпоставке да организатор производње мора бити претходно технички и организационо оспособљен, тј. на нивоу задатка, што се у садашњим конкретним приликама може односити само на ограничен број организација. Реално је претпоставити да ће одговарајући интеграциони процеси измијенити садашњу ситуацију, и да би се у наредном периоду могли очекивати у том правцу бољи резултати.

Једино са овако утврђених полазних концепција могло би се реално приступити унапређивању сточарске производње овог подручја, која је по свему доминантна грана пољопривредне производње. Наравно, при том треба имати у виду једну значајну објективну околност: да преоријентација у овој области производње, нарочито у домену измјене постојећа структуре и брског састава стоке, захтијева дугорочнији и систематски организован узгојни и селекцијски рад, при чему треба рачунати и на одговарајућа инвестициона улагања.

Резимирајући у цјелини предложене мјере, произилази да се у основи мора поћи од двије битне чињенице: стварања предуслова за масовну и квалитетну производњу крмне базе и, на основу ове, развијати и унапређивати сточарство. Једино овако утврђеним развојним правцем може се доћи до одговарајућих резултата како у погледу даљег коришћења капацитета, тако и у повећавању и квалитету сточарске производње.

У оквиру брдско-планинског подручја, посебно значајан подрејон представља Полимље, које са пољопривредног становишта, према стању производних капацитета и могућности заснивања интензивније производње по појединим нижим и ранијим предјелима, представља значајан природни потенцијал за прилике и услове Црне Горе, који се сада не искоришћава на адекватан начин.

Према еколошким условима, наведени рејон даје повољне могућности за обимну и квалитетну производњу континенталног воћа и неких ратарских култура. Полазећи од тога, значајан дио ораничних површина овог подручја, поред воћарства, требало би подредити производњи крмне базе, ради унапређивања сточарства

и стварања повољнијих предуслова за интензивнију експлоатацију cjелокупног правитационог планинског подручја.

б) Интензивирање пољопривредне производње медитеранског подручја

На појединим пунктoвима овог подручја у досадашњем процесу изградње и интензивирања производње постигнути су значајни резултати, чему су умногоме допринијели еколошки фактори производње, тржишни услови као и одговарајућа инвестициона улагања. Ово не значи, да ту није било и знатних промашаја, нарочито у виноградарству и изградњи хидромелиорационих система.

Свакако, гледано у cjелини, далеко је највећи и по дјелатности најинтензивнији објекат друштвеног сектора читавог овог подручја Агрокомбинат „Тринаести јул“ у Титограду. Правци његовог даљег развоја и начина унапређивања производње детаљно су разрађени. С обзиром на обим и комплексност разрађених праваца за релативно дужи временски период, у чему су учествовале бројно реномитране пројектантске и друге институције, а који су на вријеме акценитрани, сматрамо да нема потребе нити могућности освртати се на већ разрађене и утврђене пројекције, већ би cjелокупну активност требало усмјерити на њихову бржу и рационалнију реализацију. Посебно значајан подухват представља намјера ове радне организације: да оспособи за производњу и приведе култури подручје Ђемовског поља, а у даљој будућности да изврши комплексну мелиорацију приобалног подручја а можда и Скадарског језера. Остварење овог подухвата представљала би свестрано један од важнијих захвата, предузетих у нашој земљи у овој области привреде. У прилог томе говори и чињеница да је за истражне и друге претходне радове са разлогом заинтересована Међународна организација за техничку помоћ OECD, која је, користећи се својим експертима, с обзиром на величину и значај подухвата, показала видан интерес и спремност у пружању помоћи. И тај је поступак већ у току. На основу досадашњих истражних радова дошло се до закључка да се у оваквом подухвату мора рачунати са дугорочном и свестраном акцијом, у којој, осим агрокомбината „Тринаести јул“, морају учествовати, поред разних научно-истраживачких, пројектантских и извођачких институција, заинтересоване банке и друштвено-политичке заједнице. Даље истраге, пројектна рјешења и могућности заједнице одредили би димензије захвата, приоритет и временске сукцесије, уклапајући све то у реалне економске пропорције и услове кредитирања.

Поред истакнутих капацитета у друштвеном посједу, у Зетскобједопазлићкој равници постоје још знатне могућности за даље интензивирање пољопривредне производње на индивиду-

алном сектору, на којему је у неким локалитетима и у досадашњој пракси постижан врло висок ниво производње, нарочито у појединим културама. Може се претпоставити да ће се даља интензификација производње индивидуалног сектора овог подручја постизати путем развијања производне кооперативне сарадње са јаким и способном радном организацијом. Ова претпоставка захтијевала би убрзано рјешење интеграције земљорадничких задруга читавог подручја са Агрокомбинатом. Процеси за спровођење овакве интеграције проучавају се, те им треба дати одговарајућу друштвену подршку и помоћ.

У медитеранском подручју — приобалном појасу, постоје одређени производни капацитети који се сада искориштавају на врло екстензиван начин. Узрок оваквог стања треба видјети добрим дијелом у објективној околности — потреби захватања ових површина за даљи развој туристичке привреде и њене савремене урбанизације, и то највећим дијелом управо на овим пунктовима. Но, и поред ове чињенице, извјесним дијелом неки пунктови, а и поједини дијелови приморских поља, остаће необухваћени урбанизацијом, што ће јасно издиференцирати пројект, чија је израда у току. На те капацитете треба озбиљно рачунати. Носиоци активности и на овом подручју треба да буду првенствено пољопривредне и задружне организације, које би након одговарајуће хоризонталне интеграције, побољшањем степена изграђености и пословне оспособљености, требало вертикално по етапама везивати са Агрокомбинатом у Титограду, с обзиром на територијалну и тржишну комплементарност. Слично повезивање појединих развијених и интересантнијих пунктова брдско-планинског подручја са Агрокомбинатом у Титограду могло би дати обострано повољне резултате, због повољније технолошке и економске повезаности, на чему би требало сукцесивно и студиозно радити.

Развој пољопривреде на индивидуалном посједу, улога земљорадничких задруга и неки аспекти аграрне политике

Претходна излагања јасно су указала на релативну ограниченост производних капацитета у пољопривреди Црне Горе, недовољну развијеност друштвеног сектора, као и аграрну пренасељеност, нарочито појединих подручја. Имајући у виду наведене карактеристике, које упозоравају на сложеност проблема, јављају се тешкоће у опредјељењу путева и форми даљег развоја пољопривреде на принципима савремене и интензивне производње. Ову околност потенцира и објективна потреба њене брже преоријентације са натуралне на већу робну производњу, због повећаних захтјева домаћег тржишта, као и оправданих претензија и потребе за знатним повећањем извоза.

Познато је да преко 95% производних капацитета у пољопривреди наше републике захвата индивидуални посјед, који је

највећим дијелом врло уситњен и на екстензивном нивоу. Ситуација је нешто боља на неким газдинствима у непосредној близини потрошачких центара и већих саобраћајница. Имајући у виду ове околности, поставља се проблем: којим путем и како да се интензивира производња на овом сектору. При томе, не може се имати јединствен модел, који би важио униформно за ова подручја и категорије газдинства. Наиме, при томе треба узети као основни пут развијање производне кооперације, уз претходно оспособљавање друштвеног сектора као носиоца акције. Постоје знатне могућности у даљем интензивирању и унапређивању пољопривредне производње индивидуалног сектора, нарочито на подручјима гдје се могу примијенити у ширим размјерама савремена техника и технологија. Међутим, појављује се као озбиљна сметња уситњен и испарцелисан посјед, који има и даље тенденције у том правцу, те се за постизање жељеног циља мора поћи од потребе стварања ширих захвата и већег посједа уз оријентацију на специјализовану и масовнију производњу. На ово би упућивала позната и кроз праксу провјерена поставка: да крупно газдинство рентабилније и савременије производи и да се једино на њему могу примјенити савремена техника и технологија. На основу тако успостављених односа између групе индивидуалних произвођача и одговарајуће друштвене организације може се градити читав низ економских односа — обострано корисних. Тамо гдје за овакве кооперативне односе постоје објективни услови, треба се свестрано заложити за њихово успостављање, макар се при томе примјенивали и позитивни прописи о начину искоришћавања земљишта. Овако успостављени односи знатно би и убрзано доприносили даљем процесу подруштвљавања производње, што је свакако један од основних циљева наше аграрне политике, с тим што би овакав развојни пут био економски цјелиходнији и друштвено оправданији, јер би се спроводио еволутивније. У развијању других видова кооперације, почев од кредитне до производне, укључујући и реализацију роба уз солидаран ризик, сматрамо да, поред оних форми које су и у нас примјениване, треба се користити богатим искуствима која су успјешно спроведена у многим подручјима наше земље, с тим што у апликацији треба поштовати све специфичности које у нас постоје. Посебно значајну компоненту у овом представљају сигурност произвођача у реализацији робе и гаранција минималне економске цијене.

У претходним излагањима дотакнути су мјесто и улога задружних организација на развијању и спровођењу кооперативних односа, са јасном напоменом да се код њих мора рачунати на видну и свестрану преоријентацију — ако се желе постићи одговарајући ефекти и бољи резултати. Сигурно је да њихово оспособљавање не представља лак и једноставан посао, нарочито у појединим подручјима наше републике. Вјероватно би, између

осталих мјера, овоме видно допринијела у ширим размјерама спроведена интеграциона кретања, као предуслов за њихово јачање и окрупњавање. Не треба губити из вида ни њихову доста измијењену позицију у склопу либерализације робног промета изазваног дјејством новог закона, који даје могућност ширег дјеловања у домену кооперације и захватања тржних вишкова из пољопривреде и другим радним организацијама, елиминишући при томе њихов ранији монополни положај. Овим путем ствара се могућност озбиљније конкуренције, нарочито у производњи и реализацији одређених конјуктурних роба из области пољопривреде, што би задругама морало да послужи као подстрек за много шире, динамичније и свестраније успостављање пословних и производно-кооперативних односа са индивидуалним произвођачима. При том не треба, нити се може, пренебрећи она повољна околност задружних организација која проистиче из њиховог специфичног положаја локације у средишту производње, и узрочне повезаности и упућености пољопривредних произвођача на њих, као ни дугогодишња угоданост међусобних пословних односа, што у цјелини гледано, даје озбиљне предности задругама за проширивање и унапређивање сарадње са индивидуалним произвођачима.

Резимирајући статус, мјесто и улогу задруга у даљем процесу унапређивања пољопривредне производње, произилази њена јасна оријентација на проширењу сарадње са индивидуалним произвођачима ради бољег и свестранијег искоришћавања средстава за производњу, која се налази у приватном посједу, јер се овим путем могу најбоље и најефективније активирати, што значи да акценат дјелатности задружних организација треба усмјерити на већи степен самоорганизовања и оспособљавања за развијање и унапређивање кооперативних односа.

Даљи процеси аграрне политике у нашој земљи, а аналогно томе и у Црној Гори, ићи ће у правцу основних смјерница ка даљем јачању и развијању друштвеног сектора пољопривреде, наравно, приоритетно на сним подручјима која за то имају објективне предуслове. Разлози овакве оријентације довољно су јасни, и не треба их посебно истицати. Међутим, ограничен ниво производних капацитета у посједу друштвеног сектора задаје посебну бригу којим путем и како рационално и економски оправдано да се укључи постојећи потенцијал индивидуалне пољопривреде у савремене друштвено-економске токове. Имајући све наведено у виду, остаје да се мора ићи за даљим унапређења вањем и интензификацијом овог посједа, јер то намећу потребе друштва као цјелине, с тим да се овај циљ обезбједи учешћем друштвеног сектора кроз заједничку производњу.

Међутим, у нашим конкретним условима постоје одређене специфичности које рађају посебне проблеме и тешкоће, на које треба рјешавати на најприкладнији могући начин. Наиме, усит-

њени посјед проузрокује натуралну и екстензивну производњу, што искључује могућност остваривања истакнутих концепција и стремљења савремене аграрне политике, тим више што ни задруге немају економског интереса за таква газдинства, а то значи да је ослабљен утицај друштва на њихов начин газдовања и економије. Таквих газдинстава у нас има изразито велик број, нарочито у брдско-планинском подручју. Којим путем и како да се укључи ово газдинство у савремене друштвено-економске токове — представља врло озбиљан проблем. Гледано са чисто техничко-технолошког и економског становишта, рјешење је једино у њиховом окрупњавању до одговарајућих оптималних величина, а то значи даље раслојавање села, што је у садашњем моменту тешко постићи из сасвим познатих разлога.

Но у сваком случају овом циљу треба тежити у складу са општим привредним и друштвеним кретањима, с тим што се ограничењем величине посједа и регулативним мјерама фискалне политике могу искључити ма какве могућности или тенденције капитализирања оваквог посједа.

Резимирајући основне аспекте развоја аграрне политике у нас, могу се истаћи неколике основне констатације:

— даље унапређивање и интензивирање пољопривредне производње друштвеног сектора, нарочито на оним захватима гдје још нијесу постигнути оптимални производни резултати;

— тенденција даљег проширивања друштвеног сектора пољопривреде гдје за то постоје оптимални производни и економски услови;

— јачање и окрупњавање земљорадничких задруга ради њиховог свестранијег оспособљавања за унапређење сопствене производње, прераде и промета, а самим тим и као носилаца друштвених тенденција на организованом захватању и усмјеравању индивидуалне производње;

— мјерама аграрне политике стимулирати даљи развој и унапређивање интензивне и робне производње индивидуалног сектора, која би се укључивала у друштвене и економске норме и робне токове домаћег и иностраног тржишта;

— потпомоћи настојања индивидуалних газдинстава за окрупњавањем до законом максималних величина, као и савременим техничким опремањем сопственим финансијским средствима, уз одговарајућу помоћ заинтересованих радних организација.

Наведеним констатацијама указано је на тенденције и даље правце развоја пољопривреде и аграрне политике у основним контурама, с тим што се појединости примјене, зависно од специфичности подручја и објективних предуслова, могу у наведеним релацијама прилагођавати.

Интеграциони процеси и пословно-техничка сарадња

У склопу савремених привредних кретања и мјера које се предузимају на путу јачања привреде и њеног бржег и складнијег уклапања у међународну подјелу рада, видно мјесто заузимају интеграциони процеси који су на одговарајући начин и у нас у новије вријеме добили нешто шире и динамичније размјере. У области пољопривреде ова мјера има посебан значај с обзиром на њено стање развијености, уситњеност капацитета, ниво технологије, неспецијализовану производњу, мале серије и др.

Очигледан примјер значаја и предности интеграционих кретања у овој области привреде имамо остварен у нашој досадашњој пракси на примјеру појединих захвата у Титограду, Никшићу, Пљевљима и Херцег-Новом. У наведеним захватима треба имати у виду да су објективни предуслови стимулативно дјеловали на спровођење интеграционих захвата. Међутим, мора се признати да су на многим пунктовима мање или више постојали потребни предуслови, али су процеси ипак изостали. Саобразно стварним условима и објективним могућностима (а ове нијесу мале), треба настојати да се брже развијају интеграциони процеси, задовољавајући се при томе у неким оправданим случајевима и мањим захватима, који би водили стварању предуслова за шире процесе. У досадашњој пракси имали смо углавном појаву интеграционих процеса везаних претежно за подручје појединих комуна, што у сваком случају није било ни економски сасвим оправдано, зато би требало у даљим настојањима прекорачивати ове оквири, и тражити повољнија рјешења у ширим размјерама, ако на то упућује економске и технолошке предности.

Даља кретања у процесу развоја и унапређивања пољопривредне производње неће се моћи успјешно реализовати без бржег окрупњавања постојећих радних организација. Осим тога, мале радне организације које се баве сваштарском производњом и дјелатношћу врло брзо ће се наћи у економски тешком положају, а посебно биће реално искључена њихова могућност да постану носиоци и организатори друштвено организоване производње на индивидуалном сектору.

Имајући у виду наведене околности, произилази, као једино могући реалан закључак, да се интеграционим процесима у циљу окрупњавања и специјализације производње обезбједи конкурентност на тржишту а самим тим и егзистенција једног броја организација.

Тамо, пак, гдје из одређених производних, територијалних и комуникационих разлога не постоје реални предуслови за интеграцију, треба интензивно радити на развијању и унапређивању пословнотехничке сарадње, којим путем се у одговарајућим условима могу постићи задовољавајући резултати.

Једна од значајних компонената у рјешавању истакнутих проблема ради постизања жељених циљева јесте и складно укључ-

чивање савремене науке у одговарајуће фазе рада и у све значајније подухвате. И при чињеници да су достигнути ниво производње и степен интензификације углавном ниски и заостали у огромне већине индивидуалних па чак и друштвених газдинстава код нас, и да је знатно испод југословенских просјека, објективне околности упућивале би на што брже достизање бар тог нивоа, што би био главни циљ. Сама ова околност упућивала би на закључак да се приоритетно треба оријентисати на апликацију већ готових и остварених рјешења у земљи — наравно, саобразно нашим условима и приликама. Међутим, специфични еколошки услови, величина производних капацитета, тенденције и потребе даљег развоја и низ других околности указују на потребу сопствених научних истрага и претходну провјеру апликационих рјешења, што може успјешно обављати добро организована и опремљена научноистраживачка служба. Опредјељење њеног мјеста и улоге и потреба веће пословне сарадње са производним организацијама како у оквиру базичне производње, тако и у процесу прераде и промета намеће савремена пракса, те се у том смислу треба и заложити за бржа и цјелисходнија рјешења.

Као што је и у претходним излагањима наглашено, да би се дошло до комплекса битних предуслова у овој области привреде, с обзиром на њен значај и могућности, требало би комплексно и свестраније обрадити нека питања, што је за ову намјену и потребу било немогуће постићи. Полазећи од наведених поставки, обради аспекта даљег унапређивања пољопривреде у Црној Гори пришло се са становишта указивања на неке најбитније чињенице и предлоге глобалних пројекција даље развојне политике, на основу којих би се програмски и одговарајућом непосредном акцијом могло ићи у правцу реализације. Прихватајући такво становиште о усвајању основних праваца пројекције, предстојала би, као наредна етапа, детаљно програмирање појединих захвата, мјера и конкретних акција, уз обиман и синхронизован рад, што би било реално очекивати, јер на то упућују и савремена друштвено-економска кретања.